

FUTÓ PÉTER

Jogszabályok hatásvizsgálatának gyakorlata az Európai Unióval szomszédos országokban – Kálóczy Kata interjúja

KÁLÓCZY KATA ■ Péter, mióta dolgozol európai uniós tanácsadóként, milyen tanácsokat adsz és kinek?

FUTÓ PÉTER ■ Tizenöt éve veszek részt közgazdászként olyan projekteken, amelyek az Európai Unióval szomszédos posztjugoszláv, posztsovjet és arab országok közigazgatását fejlesztik, ezen belül például a környezetvédelmi, a termékbiztonsági vagy a kereskedelmet felügyelő hatóságok munkáját modernizálják. A kollégáim többsége jogász, vegyész, állatorvos, illetve egyéb területeken dolgozó kormányzati szakértő. Fejlesztéspolitikai célú kormányzati tanácsadásról van tehát szó, ezen belül pedig főként törvénytervezetek gazdasági és társadalmi hatásvizsgálatáról. A legtöbb tanácsadó vállalatoknak vagy civil szervezeteknek dolgozik, az én ügyfeleim azonban mindig minisztériumok: ez kormányzati tanácsadás. Tizenegy országban dolgoztam eddig, amelyek vagy az Európai Unió tagjává akartak válni, vagy kedvezőbb feltételekkel akartak az EU-val kereskedni, ezért ennek érdekében hajlandók voltak saját korábbi jogrendjüket az uniós joghoz közelíteni, az úgynevezett jogharmonizációs folyamat révén. A munkám azonban nem jogi természetű, mert a jog számomra mindenütt csak kiindulópontként szolgál. Ennek alapján kell gazdasági jellegű kutatást végezni, így például nyerteseket és veszteseket megjelölnöm, továbbá költségeket, hasznokat és kockázatokat megbecsülöm.

■ Hogyan csöppentél bele ebbe a munkába?

■ Korábban egy budapesti minisztérium háttérintézetében dolgoztam, ahol a kormánynak készítettünk gazdasági elemzéseket. A rendszerváltozás után a minisztérium lemondott az intézet tulajdonjogáról, így a több mint 100 fős intézet rövid időn belül magáncéggé alakult: a kutatók tulajdonába került. Megrendelések híján csak egy tucatnyi munkatársat tudtunk megtartani, a csúranó-cseppenő kormányzati kutatási megrendelések mellé a szabadpiacon kellett feladatokat – például piac-kutatásokat – keresni magunknak. 1997-ben azután azt a feladatot kaptuk, hogy vegyünk részt az elektromos termékek műszaki biztonságára vonatkozó uniós szabályozás hazai bevezetésének hatásvizsgálatában. Az volt a kérdés, hogy a vállalati szférában kik lesznek a termékbiztonság tervezett jogi és intézményi reformjának kárvallottjai, illetve haszonélvezői – s várhatóan milyen mértékben és miért. A kutatást Nagy-Britannia kormánya finanszírozta. Több tucat vállalati és intézményi interjú alapján készült el a tanulmányunk, amely összefoglalta, hogy az elektromos termékek megfelelőség-vizsgálati rendszerének tervezett, uniós szellemű reformja hogyan fogja érinteni az abban érdekelt gyártókat, importőröket, kereskedőket, szakmai szövetségeket, minőségvizsgáló intézeteket, laboratóriumokat és kormányhivatalokat. A terepmunka során megkérdeztük a piaci szereplőket, hogy becslések szerint az új rendszerben vajon miként fognak módosulni adminisztratív terheik, szabálykövetési költségeik, illetve hogy a jogharmonizáció miatt várhatóan milyen beruházásra, fejlesztésre lesz szükségük. A kutatás azt is figyelembe vette, hogy ugyanezeknek a jogszabályoknak az Európai Unió más országában –

ahol már bevezették őket –, milyen hatásuk volt, hogyan „muzsikáltak”.

■ Miben különbözött az új jogszabály a régitől?

■ Abban az időben Magyarországon a termékek biztonságát, a környezetre gyakorolt hatását, a technológiák munkahelyi biztonságát szavatoló műszaki jogszabályok és az e jogszabályokat végrehajtó intézmények még a szovjet modellt mintázták, ami több ponton is ellentétes volt az uniós joggal. A szabványok például kötelező jellegűek voltak, vagy egy terméket, amelyet egy másik uniós országban már megvizsgáltak és biztonságosnak találtak, Magyarországon még egyszer kötelező jelleggel meg kellett vizsgálni.

■ Gondolom, nem csak ezt a jogszabályt kellett összehangba hozni az uniós joggal.

■ Valóban. A műszaki jogszabályok kicserélése egy szélesebb körű művelet részeként zajlott le, amelyet jogharmonizációnak neveztek: ez gyakorlatilag valamennyi jogterületet érintette a környezetvédelemtől kezdve a büntetőjogi eljárásrendet keresztül egészen a vámjogszabályokig. A jogharmonizációt ezekben az években maradéktalanul végrehajtották az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó valamennyi országban – mint a csatlakozás egyik feltételét. Csak akkor maradhatott ki egy-egy jogszabály, ha a csatlakozni kívánó ország vállalta, hogy záros határidőn, például 5 éven belül azt is harmonizálja.

A jogharmonizációból származó előnyök és hátrányok

■ Minden jogszabályváltozás előtt készült hatásvizsgálat?

■ Országoként óriási tömegű jogszabályról volt szó, amelyeknek csak egy kis részéhez lehetett hatásvizsgálatot készíteni. A gyakorlatban ugyanis ez azt jelentette, hogy – külföldi tapasztalatok és hazai interjúk, valamint szakirodalmi kutatás alapján – előrejelzést kellett megfogalmaznunk: a szóban forgó jogszabályi változásnak milyen ágazatok és társadalmi csoportok, mely tárcák alá tartozó milyen intézmények lesznek a nyertesei és a vesztesei; hogyan fejezhető ki ezek a nyereségek és veszteségek a költségek és a hasznok fogalomrendszerét használva? Milyen kockázatokat lehet az új szabályozással csökkenteni vagy a terheket más szereplőkre áttenni? Ezt az általános sémát kellett alkalmaznunk konkrétan az alacsony feszültségű elektromos termékek biztonságára vonatkozó európai uniós direktíva magyarországi honosítása esetében is.

■ Milyen módszert követtek a kutatás során?

■ Széles körben végiginterjúváltuk az elektromos termékeket gyártó, az importáló, az exportáló és a belföldön értékesítő vállalatokat. Kikértük a szakmai szövetségek véleményét, meglátogattuk a laboratóriumokat és a minőségvizsgáló intézeteket, valamint összegyűjtöttük a véleményeket arról, hogy mekkorák a működő rendszernek az úgynevezett szabálykövetési költségei, például a termékek megfelelőség-vizsgálatának adminisztrációs költségei, laboratóriumi díjai. Megkérdeztük, mit remélnek a vállalkozások a jogszabályi változásoktól, illetve milyen félelmeik vannak velük kapcsolatosan. Vélemé-

nyeket gyűjtöttünk arról, hogy az akkor érvényes jogi és intézményi rendszerben milyen mértékben lehetett elérni a szóban forgó szakpolitika alapvető céljait, így például az elektromos balesetek számának alacsony szinten tartását, az elektromos termékek úgynevezett elektromágneses kompatibilitását, ami magyarul azt jelenti, hogy ne kerüljön a piacra olyan porszívó, amelynek bekapcsolása után a szomszédban és pár házzal arrébb remegni kezd a kép a tévéképernyőn.

■ Mi volt a kutatás hozadéka, fő eredménye, haszná?

■ A munka végeztével összefoglaltuk, dokumentáltuk a véleményeket, és javaslatot tettünk a szóban forgó uniós jogszabály és a hozzá szorosan kapcsolódó más uniós jogszabályok bevezetésének ütemezésére, a vesztes cégek és intézmények kompenzálására, az uniós normákhoz alkalmazkodni képes és arra hajlandó cégek megsegítésére. Azt nem javasolhattuk volna, hogy ezeket a jogszabályokat ne vezessék be Magyarországon, még akkor sem, ha a keletkező szabálykövetési költségek az egyes ágazatok számára, vagy például a kisebb cégek számára elviselhetetlenül magasak lettek volna. A jogszabályokat ugyanis az Unió és Magyarország társulási szerződése alapján mindenképpen be kellett vezetni, és a kormány játéktere, manőverezési lehetősége mindössze abból állt, hogy ez esetleg később történjék, netán jelentős európai uniós segély igénybe vételével. Éppen ez volt a hatásvizsgálat egyik funkciója: ha szükség volt rá, érveket adtunk a csatlakozást előkészítő tárgyaló delegáció kezébe, amikor azok halasztást vagy célzott anyagi támogatást igyekeztek kialakítani. Mivel a szóban forgó műszaki jogszabályok az Unióban már több mint negyed évszázada működőképesnek bizonyultak, valószínűsíthető volt, hogy bevezetésük Magyarországon sem fog különösebb problémát okozni. Előre lehetett jelezni, hogy a változások fő nyertesei a termékek importőrei, a fő vesztesei a laboratóriumok és a minőségvizsgáló intézetek lesznek, hiszen az utóbbiak a reformot követően elesnek azon bevételeik többségétől, amelyek az Unió területén már megvizsgált és ott megfelelőnek talált termékek kötelező újrateszteléséből fakadtak.

■ Milyen előzetes tudásra, tapasztalatra volt szükség egy ilyen hatásvizsgálathoz?

■ Ismerni kellett a termék megfelelőség-vizsgálat végrehajtó intézményrendszerét, a vállalati magatartás kutatásának eszköztársát – és jól kellett kérdezni, azaz szót kellett érteni a főbb szereplőkkel. Csináltunk ilyesmit mi már korábban is. Például az akkori Ipari és Kereskedelmi Minisztérium megbízásából hasonló tanulmány keretében írtuk le a Magyarországon akkor még újnak számító csődtörvény hatását. Abban a konkrét esetben csődeljárás alatt álló vállalatokat látogattunk végig, és fel tettük az interjúk alapkérdéseit: milyen védelmet nyújt számukra a csődtörvény; segít-e a hitelezők rendezett kifizetésében; kibillenti-e a vállalatok körbetartozása által gerjesztett gazdasági patthelyzetet; ad-e lehetőséget egy esetleges vállalati reorganizációra, a menthető munkahelyek és termelési kapacitások mentésére? Ez is egyfajta hatásvizsgálat volt, bár akkor még semmi köze sem volt az uniós csatlakozáshoz, nem is neveztek hatásvizsgálatnak.

■ A hatásvizsgálatnak van saját módszertana?

■ Van, de az általános hatásvizsgálati módszert minden esetben alapos munkával adaptálni, konkretizálni kell, hogy alkalmazható legyen. Az elmúlt 15 évben hatásvizsgálóként módomban volt betekinteni különböző

szakpolitikai területekre: az előbb említett műszaki jogszabályokon túlmenően vizsgáltam vám-, környezetvédelmi, fogyasztóvédelmi, kisvállalkozás-fejlesztési és más tervezett jogszabályok várható hatását az Európai Unió peremvidékén, az esetek többségében az Európai Unió által finanszírozott kereteken belül. Bár a hatásvizsgálatnak létezik elfogadott és nemzetközi szervezetek által ajánlott módszertana, e módszertanokat sohasem kötelező és nem is lehet pontról pontra, mechanikusan alkalmazni.

■ *Kik végezhetnek hatásvizsgálatot, milyen képzettség kell hozzá?*

■ Ez egy jogi-közgazdaságtani feladat. A hatásvizsgáló általában egy közgazdász, aki a tanácsadói csapat jogászával együttműködve dolgozik. Minden konkrét hatásvizsgálat esetében meg kell értenie a szóban forgó jogterületet, ennek érdekében a közgazdásznak szoros együttműködésben kell dolgoznia olyan jogászokkal, akik már régóta segítik az adott területen a szabályalkotást vagy a jogalkalmazást. Ugyanakkor a szabályozási hatásvizsgálat sohasem lehet pusztán jogászok feladata: a jogásznak és a közgazdásznak kéz a kézben kell együttműködni ahhoz, hogy feltárhassák a hatásokat: az előbb már említett nyerteseket és veszteseket, költségeket és hasznokat, illetve azért, hogy döntési alternatívát, forgatókönyveket fogalmazhassanak meg ügyfelek, a szakpolitikusok számára.

■ *Pontosan mi a jogász feladata és mi a közgazdászé?*

■ Az Unió jogszabályai többnyire nagyon bonyolultak, esetenként sok száz oldalasak, és szövevényes módon támaszkodnak más jogszabályokra vagy éppen szabványokra. A hatásvizsgálat kezdetén el kell készíteni egy úgynevezett „hézagelemzést” (angolul: „gap-analysis”). A hatásvizsgálati tanulmánynak ebben a fejezetében a kutatók azt mutatják ki, hogy a vizsgált szakpolitikai területen milyen különbségek vannak egyfelől a projekt által támogatott ország, másfelől az EU jogi és intézményi berendezkedése között. Az ipari szennyezésre vonatkozó uniós jogszabály harmonizálásánál például meg kell érteni, hogy melyek a szóban forgó rendelkezés követelményei, a terjedelme milyen termékekre, technológiákra vagy milyen szennyezésfajtákra vonatkozik, melyek a célcsoportjai (vállalatok, önkormányzatok stb.). A hézagelemzés feltárja a bevezetendő jogszabály újdonságértékét (vagy más szóval: a hozzáadott értékét) az adott országban. Innentől kezdve viszont már közgazdász végzettséget igénylő feladat annak kiderítése, hogy a jogszabály bevezetése kiknek fog használni, kiknek lesz kárára, miért és milyen mértékben.

Vegyük Törökország példáját

■ *Miért akarnak ezek az országok európai uniós jogszabályokat bevezetni?*

■ Alapvetően háromféle motiváció létezik. Az első és legegyszerűbb az, amit már korábban is említettem: az ország uniós taggá akar válni. Ebben az esetben a csatlakozási tárgyalások legfontosabb témája éppen a jogharmonizáció. 5-15 évvel ezelőtt ez volt a helyzet például Litvániában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában. A másik motiváció azokban az országokban merül fel, amelyeknek egyelőre semmi esélyük sincs a csatlakozásra, de kedvező feltételek mellett szeretnének kereskedni az Európai Unióval. Így van ez Ukrajnában és Grúziában, ahol több hatásvizsgálatot is készítettem. Végül a harmadik motiváció minőségi megfontolásból indul ki, hiszen a jogszabályoknak is van minősége. Van olyan kormányok, amelyek belátják, hogy bizonyos

jogterületeken az Unió szabályai jobbák az övéknél, ezért saját korábbi hiányos vagy toldozott-foldozott, átfedéses, betarthatatlan, gyenge intézményi háttérű jogszabályait egyszerűen jobbra akarják kicserélni. Az uniós jogszabályok koherensek, számos országban működnek és beváltak, némelyikhez már több mint negyed százada nem kellett hozzányúlni, mert annyira sikeresen védték a fogyasztók vagy a természeti környezet érdekeit. Velük szemben az Unió peremén lévő országok jogrendszere számos olyan, funkcióját veszített elemet őriz, amelyek a szocializmus túlzott centralizációját túlélt zárványok. Más esetekben a jogrendszert olyan szabályokkal tűzdelték tele, amelyeket sebtében, egy-egy látványos, nagy port kavart környezetvédelmi, termékbiztonsági, élelmszerbiztonsági vagy vámügyi botrányt követően hoztak. Egy jó jogharmonizációs stratégia lehetőséget teremt arra, hogy az évtizedek alatt keletkezett, de időközben elavult, „saláta jellegű” jogszabálytömeget ellentmondásmentes és a nemzetközi összehasonlításban is versenyképes jogrendszerrel cseréljenek ki. A csere a döntéshozók ízlésétől függően lehet fokozatos, akár évtizedes léptékű, vagy gyors, egy-egy úgynevezett deregulációs program vagy kampány keretén belül.

Vegyük Törökország példáját. Ebben az országban a kereskedelmi jellegű és termékbiztonsági jogszabályokat már negyed évszázaddal ezelőtt sikeresen európai alapokra helyezték, s ezzel kedvező kereskedelmi feltételeket alkudtak ki az Unióval. Ami viszont az ország környezetvédelmi jogszabályait illeti, azokat egy hosszú távú, jelenleg is folyó program keretében módszeresen, ütemesen, következetesen cserélik ki uniós logikájú és európai szellemű jogszabályokra. Motivációja alapján azért sorolnám Törökországot a harmadik csoportba, mert az ország csatlakozási folyamata évtizedek óta egy helyben topog, viszont a jogharmonizációs tevékenység töretlenül halad előre számos olyan politikaterületen, amelyek a közhatalom gyakorlását, ezen belül az úgynevezett „demokráciateljesítményt” nem közvetlenül érintik.

■ *Ki fogalmazza meg a hatásvizsgálati feladatokat és hogyan találkozik a tanácsadási kereslet a kínálattal?*

■ Az egyes projektek mindig úgy indulnak el, hogy az Unió köt egy szerződést egy kormánnyal arról, hogy bizonyos – a konkrét helyzettől függően szűkebben vagy tágabban értelmezett – szakpolitikai területeken az adott kormány közelíteni fogja jog- és intézményrendszerét az Unióéhoz. Ez vonatkozhat csupán az ország legfontosabb exportcikkének az alkalmazására, például az élelmszerbiztonságra, de szélsőséges esetben lefedheti részletes előírásokkal az összes politikaterületet. A szóban forgó ország ezért cserébe kereskedelmi könnyítéseket és uniós támogatású fejlesztéspolitikai projekteket kaphat. A projektek intézményfejlesztési vagy beruházási jellegűek lehetnek. A jogharmonizáció területén egy-egy projekt általában egy-egy jogszabály bevezetéséhez kötődik. Hogy egy konkrét példát mondjak: az Unió elvállalja, hogy 500 ezer eurótól 2 millióig terjedő értékben egy projektet ajándékoz Törökországnak azért, hogy bevezessen egy konkrét környezetvédelmi jogszabályt, például az ipari szennyezések csökkentését célzó direktívát. A projekt keretében egy tucat szakértő dolgozik hosszabb-rövidebb ideig Törökországban, akik megfogalmazzák az új török jogszabályt, megtervezik azokat az intézményi változásokat, amelyekre a környezetvédelmi hatóságnak szüksége van a jogszabály betartatásához, a vállalatok ellenőrzéséhez, a szennyezés méréséhez stb. A feladatsor egyik lehetséges eleme a hatásvizsgálat. A projektet előzetesen olyan csapat tervezi meg, amely

a kedvezményezett minisztérium képviselőiből és az Európai Unió adott országbeli delegációjának – tulajdonképpen követségének – fejlesztéspolitikai szakembereiből áll. Az Unió ezután pályázatot ír ki, amelyen úgynevezett tanácsadó cégek indulnak. Azért nevezem „úgynevezett tanácsadó cégeknek” őket, mert náluk csak ritkán dolgoznak olyan tanácsadók, akik részt vesznek a meghirdetett feladat megvalósításában. A tanácsadó cégek ahhoz értenek, hogy a feladattól függően tanácsadói csapatot toborozzanak a szabadpiacról, és olyan ajánlatot írnak, amely a projekt által nyújtott szolgáltatásokat, módszereket, mindezek árát és a felvonultatott tanácsadók életrajzát egyetlen csomagban foglalja össze. Általában 5-10 ajánlat érkezik, amelyek közül csak egy nyer. A legjobb tanácsadóval is előfordulhat, hogy olyan tanácsadó céget hatalmaz fel az ő életrajzának benyújtására, amely azután nem tud versenyképes ajánlatot benyújtani, mert például túl sokat kért, túl keveset ígért, vagy a javasolt csapatba olyan tanácsadót is beválasztott, akinek a neve a szóban forgó országban nem cseng elég jól.

■ *Milyen erőforrásokat mozgósít és meddig tart egy ilyen projekt?*

■ Az intézményfejlesztési projekteket a nemzetközi fejlesztés gyakorlatának angol bikfanyelvén „technical assistance project”-nek hívják. Ezek a projektek nagyjából 2-3 évig tartanak és az Uniónak fél-másfél millió euróba kerülnek. Előfordulhat, hogy adott országban csak egy vagy két hivatalban folyik ilyen projekt, de arra is van példa, hogy valamennyi minisztériumban és sok tucat alárendelt közegészségügyi, munkaügyi, oktatásügyi és környezetvédelmi hatóságnál párhuzamosan zajlanak. A projektek szakmai vezetői általában erősen specializálódott szakemberek, akik olyan jogszabály bevezetését vállalják, amelyet előzőleg az ő segítségükkel már több országban bevezettek. A tanácsadók sok esetben friss nyugdíjasok. A környezetvédelmi hivatalok fejlesztéséhez például gyakran olyan külföldi tanácsadó segítséget szokták igénybe venni, aki korábban környezetvédelmi felügyelőként foglalkozott a környezetvédelmi jog alkalmazásával valamelyik európai uniós országban. Hasonló háttérű és motivációjú tanácsadók dolgoznak a statisztikai, az állategészségügyi, a földhivatali és más projekteken is, hiszen az EU szomszédságában elhelyezkedő országokban az államigazgatás valamennyi szakterülete jogosult az uniós támogatásra. A projektek vezetőinek, az úgynevezett „team leader”-eknek a dolga azután az, hogy rövidebb-hosszabb időre maguk mellé vegyék azokat az államigazgatási szakembereket, közgazdászokat és jogászokat, akik képesek a tanácsadási munka eredményeit tartalmazó tanulmányok megírására, előadások megtartására, szemináriumok megszervezésére.

Hatásvizsgálat: költség-haszon elemzés

■ *Mennyiben szöveges elemzés és mennyiben matematikai vagy esetleg statisztikai jellegű a hatásvizsgálat közgazdasági része?*

■ A hatásvizsgáló tanácsadótól nemcsak azt várják el a megrendelői, hogy mutasson rá a bevezetni kívánt jogszabály potenciális nyertesekre és vesztesekre, hanem azt is, hogy becsülje meg a jogszabály követésének költségeit és hasznát a jogszabály által érintett vállalati és lakossági csoportok számára. Ha erre van lehetőség, akkor a jogszabály bevezetésének társadalmi hasznát is számszerűsíteni, kvantifikálni kell. A hatásvizsgálatról gyakran feltételezik, hogy az valamiféle modellszámításon alapuló, statisztikai adatokat felhasználó és számszerű eredményeket adó elemzés. Valójában az esetek többségében

az elemzés szövegszerű, kvalitatív eredményeket ad. A hatásvizsgálók gyakran élnek a költség-haszon elemzés módszerével, azaz megpróbálják felbecsülni az intézkedés várható hasznát és annak költségeit. Míg a költségek meglehetősen pontosan számszerűen megbecsülhetők, addig a haszon mértéke a legtöbb esetben homályban marad. A hatásvizsgálat a legtöbb esetben személyes interjúkon alapul. Ezek olyan beszélgetések, amelyek témája a szóban forgó intézmény vagy vállalatcsoport érintettsége, reakciója, beágyazottsága, más intézményektől való függése, magatartása. Az így szerezhető információk általában nem számszerűek, hanem minőségi jellegűek, és pusztán ezek alapján a jogszabály bevezetésének költségeit és hasznát csak nagy pontatlansággal lehet megbecsülni. Persze vannak olyan helyzetek, amikor a hatásvizsgálónak komoly összeg áll rendelkezésére, és ebből sok száz érintettet kérdezhet meg az intézkedés hatásáról, sőt, válaszaikat össze is hasonlíthatja egy úgynevezett kontrollcsoportéival. (A kontrollcsoport összetétele hasonlít az intézkedésben érdekelt csoportéhoz, csak az előbbieket nem érinti az intézkedés.) Ha mind az intézkedés előtt, mind pedig utána elvégezhető egy-egy ilyen felmérés, akkor arra is van mód, hogy a hatás mértékét számszerűen kifejezzék. Ezt a költséges elemzéstípust nevezik *impact evaluation*nek.

A szöveges elemzésen túli számszerű elemzésre azokban az esetekben is van lehetőség, amikor a hatásvizsgálónak komolyabb, de idegen forrásból származó adatbázis áll rendelkezésére, például egy nemzetközi szervezet által végzett és számos érdekelt által megválaszolt kérdőív felmérés eredményei vagy a hivatalos statisztikai szerveknek olyan kiadványa, amely történetesen éppen a hatásvizsgálati vagy az azzal rokon kérdést elemezte.

A legtöbb projekt esetében azonban a hatásvizsgáló fő információforrása a személyes interjúk sorozata, és ilyen esetekben a számszerű értékelés lehetőségei általában korlátozottak. Az interjúkat ugyanis egyrészt a szabályalkotásban és a hatósági munkában érintett hivataloknál, másrészt a szabályt követni hivatott vállalati kör képviselőivel kell elkészíteni, és ezek a szakemberek kevés számszerű információval rendelkeznek. Az interjúk úgy kezdődnek, hogy a tanácsadó beszámol a tervezett jogszabályi változásokról, és megkérdezi, vajon az interjúalany mögött álló szervezet üdvözi-e a terveket. Ha igen, miért, ha pedig nem, akkor indokolja meg, hogy miért tartja saját maga számára jobbnak a meglévő szabályozást. A vállalatokkal folytatott beszélgetések általában érzékeny, kényes témákat érintenek, hiszen az interjúalanyok akkor sem vallhatják be, hogy vállalatuk egy-egy termékbiztonsági, környezetvédelmi, vámügyi jogszabályt megsért vagy betartását ravaszul megkerüli, ha netán mégis ez lenne a helyzet. A legcélszerűbb kérdőívi stratégia ilyenkor az, hogy arra kell ösztönözni az interjúalanyt: öntse ki a lelkét, panaszkodjon nyugodtan a túl gyakran változó vagy túl merev állami szabályozásra, esetleg a hivatalok megközelíthetlenségére vagy éppen a korrupcióra. Az így szerzett információkat azután egybe kell vetni más, az előzőekkel ellenérdekű hivatalok képviselőitől szerzett információkkal, hiszen a hatásvizsgálat célja nem valamiféle érdekképviselet, hanem objektív, pártatlan elemzés létrehozása.

■ *Milyen más információforrásokra támaszkodhat a hatásvizsgáló?*

■ Az internet megjelenése alapvetően alakította át a hatásvizsgálati munkát is. Még a legzártabb közép-ázsiai társadalmakban is megfigyelhető, hogy az összes jogszabály és valamennyi állami intézmény, továbbá majd-

nem minden politikai koncepció megjelenik a világhálón, és pedig nemcsak a szóban forgó ország nyelvén, hanem angolul vagy oroszul is. Ez azt jelenti, hogy a hatásvizsgálathoz feltétlenül szükséges jogi-intézményi információk java része némi böngészés révén elérhetővé vált. Azok a dokumentumok, amelyekre az interjúalanyok hivatkoznak, a legtöbb esetben már fenn vannak az interneten. Gyakran előfordul, hogy az interjúalanyok – titoktartási kötelezettségükre való hivatkozással – nem adnak át valamilyen dokumentumot; az ilyen dokumentumokról azután többnyire kiderül, hogy nem is léteztek, vagy ha léteztek is, nem relevánsak, mert nem a szóban forgó jogszabállyal kapcsolatosak, illetve egyszerűen csak elavultak. A hatásvizsgálóval szembeni titkolózás azonban nem jellemző azokban az országokban, ahol az intézményrendszer különböző szintjein európai uniós tanácsadók segítik az intézményi átalakulást.

■ *Kik a tanácsadók ügyfelei, hogyan ellenőrzik a munka minőségét?*

■ Az uniós projektek tanácsadói három urat szolgálnak: meg kell felelniük az őket felkérő tanácsadó cég követelményeinek, a házigazda kormányhivatal igényeinek, és eleget kell tenniük az adott országba delegált európai uniós követségnek. A projektmegvalósítás során a vendéglátó ország kormányzatát a legtöbb esetben valamelyik minisztérium alacsonyabb beosztású, de erősen szakosodott szakértői képviselik, míg az EU elvárásait az úgynevezett Központi Szerződésalkotó és Finanszírozó Egység (CFCEU) dolgozóit közvetítik. Ha a tanácsadó cég munkája nem felel meg akár az ügyfél, akár a kedvezményezett igényeinek, akkor a projektben dolgozó egyik vagy másik tanácsadót általában új szakemberrel szokták helyettesíteni, nehogy az Unió felbontsa a tanácsadó céggel kötött szerződését. Ez utóbbi eset azonban ritkán fordul elő, mert ha egyszer egy projekt beindul, akkor a szereplők egymásra vannak utalva, és többnyire mindenki fut a befektetett pénz, energiája, ideje, a már felhasznált erőforrásai után. A menet közben felmerülő reklamációkat a rendszeresen, például negyedévenként megtartott projektirányító értekezleteken lehet szóvá tenni (angolul: *project steering committee meeting*). E rendezvényekre a tanácsadók, a kedvezményezettek és a finanszírozók is nagy gonddal készülnek. Itt dől el, hogy a már megvalósult tanácsadói szolgáltatásokat – pl. tanulmányírás, konferenciaszervezés, kiadványszerkesztés, képzés-oktatás stb. – elfogadják-e vagy sem. A hatásvizsgálati tanulmányokból először egy munkaverzió, piszkoszat készül (angolul: *draft version*), amelyet az érintettek széles körében megvitatnak; a végleges verziót csak a visszajelzések figyelembe vétele után készítik el.

■ *Milyen készségekre, tapasztalatokra van szükség a hatásvizsgálati munkában?*

■ A hatásvizsgálónak legelőször is azt az intézményi környezetet kell megértenie, amelyben a jogszabályokat

kidolgozzák, megszavazzák, érvényesítik és betartásukat ellenőrzik. Ehhez olyan fajta érzékenységre van szükség, amely segít megkülönböztetni a különböző, a szabályozásban részt vevő és a szabályozás által érintett szervezetek cselekedeteinek mozgatórugóit. A hatásvizsgálati interjú készítőjének készen kell állnia arra, hogy a szabályozó intézmények képviselői gyakran tartanak vizsza információkat pusztán azért, hogy a versenytársnak tartott intézményt rossz színben tüntessék fel. A szabályozott oldalon megszólaltatott vállalatok képviselői pedig hajlamosak arra, hogy aránytalanul eltúlozzák a szabálykövetési költségeket és elhallgassák a szabályok megszegésének tényét. A poszt szocialista országok bürokráciáinak működését legkönnyebben egy olyan tanácsadó értheti meg, aki a saját bőrén is megtapasztalta a szocializmus és az azt követő átmeneti korszak átalakulási válságait a közigazgatásban, akár mint annak cselekvő résztvevője, akár mint annak szenvedő alanya. A poszt szovjet, a poszt jugoszláv és az arab térségben végzett tanácsadói munka nap mint nap rávilágít az intézményfejlődés nehézségeire, annak „útfüggő” jellegére, a nehezen meghaladható központosítási készletre, az intézményi hierarchiák makacs továbbélésére, a horizontális intézményközi együttműködések korlátaira vagy gyakorlati lehetetlenségére, a testületi szellem korlátozottságára vagy annak szigetzerű fejlődésére, azaz a szükségszerűen felduzzadó tárcasovinizmusokra. Egy poszt szocialista országban például könnyen előfordulhat, hogy a gazdasági minisztérium már bevezetett egy jól működő hatásvizsgálati rendszert, az interneten bárki elolvashatta a hozzá tartozó, a rendszeres hatásvizsgálatot elrendelő jogszabályt és annak módszertani függelékét, miközben a technológiai fejlődésért és innovációért felelős másik minisztérium erről semmit sem tud, és saját szakállára akarja kifejleszteni a műszaki jogszabályok rendszeres hatásvizsgálatának intézményi alapjait.

■ *Hozzáférhető-e a hatásvizsgálati tanulmányok a nyilvánosság számára?*

■ Maguk a konkrét hatásvizsgálati tanulmányok korlátozás nélkül csak a nyílt társadalmakban hozzáférhetőek, a diktatúrákban az elemzéseket csak a döntéshozók szűk köre érheti el. A nyílt társadalmakban, a jól működő demokráciákban a hatásvizsgálatok a demokratikus intézményi rendszer szerves részét képezik: a szabályozók és a szabályozottak közötti kreatív párbeszéd a fejlettebb demokráciák sajátossága, miközben például az erősebben központosított poszt szocialista vagy mediterrán országokban a szabályalkotást kísérő érdekegyeztetési folyamatot sok helyütt reménytelenül próbálják helyettesíteni különféle, többé-kevésbé alibi szinten megvalósított internetes véleménygyűjtésekkel, webes párbeszédablakkal. A jól megvalósított hatásvizsgálat fejlesztheti a demokratikus érdekegyeztetés alakulóban lévő mechanizmusait.

Observatory

Weekly blogs on literary trends across Europe.

ELit Literature House Europe
literaturehouseeurope.eu

SZÉCSI NOÉMI

A világ mint nyelvlecke

Egyik nap a szomszédban lakó barátnőm azt mondja nekem:

– Láttam valami tévéadást külföldi munkásnőkről. Egész álló nap gyárban dolgoznak, esténként pedig a háztartással meg a gyerekekkel foglalkozkodnak.

Mondom:

– Svájcba érkezve én is ugyanezt csináltam.

Azt mondja:

– Rádadásul még franciául sem tudnak.

– Én sem tudtam franciául.

A barátnőm zavarba jön. (...) Olyannyira megfélekedeztem a múltamról, hogy el sem tudja képzelni, én is a nők azon fajtájához tartoztam, akik nem ismerik az ország nyelvét... (Agota Kristof: Az analfabéta)

A saját történelmüket teljes természetességgel emigrációs kiáramlások sorozataként szemlélő kelet-európaiak közül jó néhányan kifejezték egyet nem értésüket, amikor külső szemlélők idén nyáron az orruk alá dörgölték: most visszaadhatják mindezt a jót, amelyben az innen kiáramlók a különféle vészidőszakokban részesültek. A méltatlankodók viszont úgy vélték: ezek a migránsok nem esnek egy kategóriába a kelet-európai politika száműzöttjeivel, mindenben különböznek tőlük. Pedig a haza és a nyelv elvesztésének igenis megvannak az irodalom által is megragadott egyetemes aspektusai.

A menekült-életforma a 20. században jött létre, noha Ovidius, Dante, Rousseau, Mickiewicz, Victor Hugo, Henry James, Joyce, Thomas Mann, Brecht, Gombrowicz, Nabokov és Rushdie nevét sorolva nyugodtan tekinthetjük korokon átívelő világirodalmi inspirációnak. A hazájukat időlegesen vagy végleg elhagyó alkotók indítékai sohasem voltak egyformák, ahogyan túlélési stratégiáik sem: a lengyel, a cseh vagy az orosz emigráció tagjai közül sokan a befogadó kultúra nyelvén írtak. A magyarok közül ez kevesebbre áll, viszont jó néhány műveiből készültek fordítások. Márai – egyértelmű rosszállással – az identitás megtagadásának tekintette az anyanyelv feladását: „Mint egy nyelvlecke, úgy készülnek a világra. Mikor már nincsen ékezetük, nincs anyanyelvük sem, s ezért össze-vissza beszélnek és olvasnak, mindenféle nyelven.” (San Gennaro vére)

Az 1956-os magyar kiáramlás idején Svájcban kikötő Kristóf Ágota (1935) azon kevesek közé tartozik az emigráns magyar írók között, akik mégis a befogadó ország nyelvén lettek jelentékeny alkotóvá. A franciául negyven éves kora után írásba fogó író a *L'analphabète* (Az analfabéta) címmel 2004-ben közreadott emlékezésében írta meg az első generációs migráns legnagyobb fájdalmát: az anyanyelvi kompetencia elvesztését.

Agota Kristof még Magyarországon, Kristóf Ágotaként igen korán, négyévesen megtanult írni-olvasni, azonban az emigrációban visszazuhan saját kisgyermeki állapotába: hiába tudott öt év után jól beszélni franciául, ha az írott nyelven nem bírt. A nyelv átöröklésének elsődleges anyai kötelezettségében is kudarcot vallott, amikor otthon született, de francia nyelvi környezetben cseperedő gyermekével sem tudott többé magyarul beszélni. Ezzel az anyanyelv mibenléte, az anyaság és a nyelv viszonya bizonytalanodott el:

„Esténként a gyerekek megyek haza. A kislányom tagra nyílt szemekkel néz rám, amikor magyarul szólok

hozzá. Egy alkalommal sírni kezd, mert nem értem meg őt, máskor meg azért, mert ő nem ért meg engem.”¹

Ahogy az manapság a bevándorlóknak szervezett szülő-gyermek nyelvtanfolyamokon is megtörténik: anya nem tanítja, hanem gyermekével egy időben sajátítja el a család számára elsődleges fontosságú nyelvet: „Még két gyerekem születik. Velük gyakorlom majd az olvasást, a helyesírást, az igeragozást.”² Agota Kristof és gyerekei között felborult az a hierarchia, amely a szülő és a gyermek között a szülő nagyobb nyelvi kompetenciájából adódik. Amikor gyermekei valaminek a jelentését kérdezték tőle, az azonnali felvilágosítás helyett kénytelen volt azzal válaszolni: „Utánanézek.”

Az angol nyelvet már kisgyermekként elsajátító Nabokov is szótárral írt, mintegy nyelvi túlkompenzálással enyhítve saját szorongását afelett, hogy nem az anyanyelvén alkot, azonban Agota Kristofnál a szótár „fáradhatatlan” és „szenvedélyes” használata azt jelképezi, hogy valami féle tekintélyhez kell folyamodnia, hogy uralhassa a nyelvet, amelyet voltaképp anyaként sem tanított, hanem együtt tanult gyermekeivel. Ebben a sajátos többnyelvű, nyelvközi, nyelvfosztott állapotban jellemzi a második nyelvet „ellenségesként”:

„Több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszéltem hiba nélkül, és csak a szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni. Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek. És van még egy oka, amiért így

KRASZTEV PÉTER

Rettegés a barbároktól (a szabadnapos antropológus feljegyzéseiből)

„A barbároktól való félelem azzal a kockázattal jár, hogy magunk is barbárrá válunk. És magunk nagyobb gaztettet követünk el, mint amitől eredetileg rettegtünk. A történelem egyik tanulsága az, hogy a kezelés rosszabb lehet a betegségnél” – írja Zvetan Todorov 2008-ban, a *Félelem a barbároktól* című, Huntingtonnal polemizáló nagyszéjében. Todorov a klasszikus dekonstruktivisták eljárással történelmi kontextusba helyezi, majd lebontja a barbár fogalmát, markáns koordináta-etolásokkal demonstrálja, hogy a civilizáltság és maga a civilizáció is relatív, akárcsak a kultúra, melyet csak a maga folyamataiban érthetünk meg. Hasonló ez ahhoz, amit kerek százöt évvel ezelőtt Vámbéry Ármin keresetlen egyszerűséggel fogalmazott meg a keletiekéről: „Ez emberek a hitetlen Európát elvadult, barbár csúrhéneknézték, mely teljesen hiányával él az iszlám művelő hatásának”.

Igyekszem ellenállni a kísértésnek, hogy rápasszítsam ezeket az eszmefuttatásokat az aktuális helyzetre: jönnek, özönlének, idegenek minden ízükből, mozdulatukban, gondolatukban, már amennyiben a menekülés-vezérlőn kívül más chip egyáltalán üzemel náluk – látszatra ők a par excellence barbárok. A másik szemzőből nézve: lehet-e annál barbárabb merényletet elkövetni saját civilizációs folyamatunk ellen, mint amit a közép-európai autokraták megjátszottak – betámadni a szolidaritás és együttérzés évszázadokon át apránként adagolt erényét, mely már-már populációnk belső lényegévé vált. (Norbert Elias itt fakadna sírva.)

hívom, és ez az utóbbi súlyosabb. Ez a nyelv az, amelyik folyamatosan gyilkolja az anyanyelvemet.”³

Kristof a németet és az oroszát a politikai elnyomás okán érezte ellenségesnek. Az emigrációban viszont a francia nyelv vált egyfajta bensővé tett ellenségévé. A felnőttként elsajátított nyelven az áhított önkifejezés azonban önfelzárkózással jár, az anyanyelv, az eredendő nyelvi identitás (ön)pusztításává.

Egyik emigráns magyar írónál sem lett a nyelvvesztettségéből kifejező erő, Agota Kristofnál viszont a minimálisra csökkentett stilisztikai, lexikai, grammatikai eszközök tesznek minden mondatot jelentőségteljesebbé. Szembetűnő az igei idők mellőzése: A nagy füzet jelen időben íródott. Bizonyos tekintetben arról van szó, hogy maga a nyelv leckeszerűvé, gyerekesé vált. Ahogy a szerző egy interjúban felidézte első regénye létrejöttét:

„A fiam akkoriban volt 12 éves; az ő házi feladataiból is merítettem a szinte gyermekien egyszerű mondatalkészítéseket. Az első könyvemben, a Nagy füzetben ugye gyerekek beszélnek. A fiam írt körülbelül így. A könyvet sok helyen nyelvtanításra is használják, iskolásokkal is olvastatják.”⁴

Ahogy a nyelvleckeiből a francia íróvá váló Agota Kristof kezén irodalom lesz, úgy válhat ez az irodalom aztán újra nyelvleckeévé. Talán azok is tanulnak majd a könyveiből, akik egy újabb migrációs hullám emlékezetes évében 2015-ben érkeztek menekültként Európába.

¹ Agota Kristof, *Az analfabéta*, ford. Petőcz András, Új Palatinus, Bp., 2007. 58.

² Kristof, *Az analfabéta*, 60.

³ Kristof, *Az analfabéta*, 30.

⁴ „Nem akartam megnevezni semmit” Beszélgetés Agota Kristof írónővel = HVG 2006. szeptember 19. (<http://hvg.hu/kultura/20060915agotakristof>)

SZÉCSI Noémi
Finnugor vámpír
Európa, 2002

Kommunista Monte Cristo
Európa, 2006

Utolsó kentaur – társadalmi lektúr
Ulpius ház, 2009

Nyughatatlank
Európa, 2011

Gondolatolvasó
Európa, 2014

KRISTOF, Agota
Trilógia
Cartaphilus, 2013

Az analfabéta
Új Palatinus, 2007

KRASZTEV Péter
Ismét újra kell születnünk
(A szimbolista irányzat a közép- és kelet-európai irodalmakban)
Balassi, 1994

Mitosz, semmi más
(Irodalom, film, hétköznapok Közép- és Kelet-Európában)
Seneca, 1997

Drakula
(e-book)
ahonapkonyve.hu

(szerk.)
A mutáns egzotikum
(Bolgár posztmodern esszék)
2000 – Orpheus, 1993

(szerk.)
Az őskönyv
(Mai alban elbeszélések)

(szerk.)
Halott világok –
Lehetséges világok
(Lengyel esszék)
Seneca, 1994

(szerk.)
Tarka ellenállás
Napvilág, 2013

„A Balkán köldökén”
Magyar Lettre
Internationale, 16

„Hétköznapi
töröklet”
Magyar Lettre
Internationale, 29

„Kettősítés, avagy
mi bajom a
balkanológiával”
Magyar Lettre
Internationale, 40

(Ivan Krastevvel)
„Mindig a másik
a Balkán”
Magyar Lettre
Internationale, 27

„A szabadnapos
antropológus
feljegyzései”
Magyar Lettre
Internationale, 95,
96, 97, 98

„Állóképek
civilizációs háttérrel”
Magyar Lettre
Internationale, 95

támogatásával. A népszerű-tudományos bulvár sajtóban azóta úgy forog a neve, mint a látnok-történése, aki előre megjósolta a Putyin-féle autokrácia eljövését, és körülbelülre azt is belőtte, meddig fog ez tartani (van még belőle jócskán). A hatalmas terjedelmű mű azzal próbálja meg szembesíteni az oroszokat, hogy Oroszországot igenis meg lehet ésszel érteni, de csak úgy, ha eltekintünk a romantikus misztifikációktól és metaforáktól (alapvetés Tyutcsjev-től: „Oroszországot ésszel felfogni nem lehet” stb.) és folyamatként értelmezzük a történelmi tapasztalatokat, pontosabban a folyamatok erőszakos és szakadozott jellegét követjük végig. Kulcsszava a „hasadás”, ami minden jelentős történelmi eseménynél megosztja az orosz társadalmat – a kereszténység felvételétől a „zavaros időkön” és a Nagy Péter-i reformokon, valamint a 19. századi falu-város szakadástól a „nagy októberi tragédiáig” – és más társadalmakkal ellentétben semmiféle integratív mechanizmus nem alakult ki arra, hogy ezek a törésvonalak elsimuljanak. Ebből adódik a máig jellemző társadalmi hasadtság állapota – a haladás és tradicionalizmus, a népies-urbánus, a szabadságvágy és szolgálékűség –, minden múltbeli társadalmi történéstől kétféle legitím értelmezés létezik, nincs konszenzus a hétköznapi kultúra legalapvetőbb kérdéseiben. Mondhatná: eltorzult orosz alkat, zsákutcás orosz történelem. Kísérteties, pedig Ahiezer a végtelen precizitás, kifinomult és a célra kidolgozott fogalmi apparátus ellenére nem hogy Bibót nem olvashatott, de a nyugati társadalmi modernizációs szakirodalomhoz is csak nagyon korlátozott hozzáférése lehetett. Norbert Elias biztos szomorú lenne, ha megtudná, hogy Ahiezer nem olvasta.

Ugyanabban az évben, 1982-ben, született meg az *István a király*, ami kelően populáris formában újra bedobta a köztudatba a hasadás dilemmáját. Sokáig csak a magyarkodást és egy méretes színpadi giccsét láttam benne. Amikor aztán a 80-as évek második felében már beazonosítottam a problémát, mindenben a népi-urbánus ellentétet vizionáltam. Lehet, hogy mindenki ezt csinálta, és végül attól maradt fenn...

A következő képen Lena, Tomasz, Jevgenyij és én állunk egy moszkvai utcán 1987 nyarán, a képet Gyima készítette, aki azóta menő fotós Moszkvában. Amikor 1985 telén megismerkedtünk, még szó sem volt peresztrojkról, akkori feleségével, Marinával egy kis lakásban éltek, volt valami kamu állásuk, piszok bűdösek voltak a papiroszítól, és közép-ázsiai fűvet szíváltak, tiltott irodalmat gépeltek selyempapírra négy-öt példányban, akkor éppen Vojnovics-tól *Csonkin kalandjait*. Így utólag olyanok, mintha Ulickaja *Imágójából* léptek volna elő: fél lábbal mindig a sitten, alkalmanként kényszergyógykezelésen, a barátai el-eltüneztek, majd váratlanul előkerültek, folyamatosan a kommunistákat gyalázták, és vicces történeteket meséltek balfasz kágebésekről és agyatlan funkikról, egyszerűen példás ellenzéki életet éltek. Lénával és Tomasszal mindig ott lógtunk náluk, rósejbní, vajaskenyér; sajt és konzerv csak akkor került, ha vittem. Marina később a Memorial csoport aktivistája lett, a kommunizmus áldozatainak emlékéért dokumentálták, nehogy valakinek eszébe jusson visszasírni. Ahiezer, ha ismerte volna őket, bátran rájuk bízhatta volna a kéziratot.

Jevgenyijel, azaz Zsenyával Marináék valószínűleg az életben nem akadnak egymásra a tízmillió Moszkvában, ha nincs egy magamfajta outsider, aki a maga hebrencs módján tesz a kétpólusú világra. Igazából nem is nagyon beszélgettek a kezdeti replikaváltásokat követően,

bemérték egymást, maximum a közös fotó kedvéért voltak hajlandók összeállni. Zsenya épp akkor végzett újságírás szakon, de már a moszkvai pátriaárka hivatalában alkalmazták sajtósként, napi több órát hajlongott az ikon előtt, és erősen hazafias érzelmeket táplált. Mindközben kivételesen finom tollú, szellemes és pontosan fogalmazó szerző volt, megrögzött antikommunista, de ez főleg a bolsik ateizmusának szólt, Oroszhon világ-hatalmi helyzetéért hálás volt nekik. Oroszország és a demokrácia nála nem fért meg egy lapon, monarchista volt, aki hitte és vallotta, hogy az uralkodó hatalma az istentől ered. Akkor találkoztam vele utoljára, amikor a kép készült.

A 2005-ben megjelent *Projekt Roszszija* című terjedelmes pamflet olvasása közben viszont végig Zsenya járt a fejemben, mit is csinálhatott az elmúlt huszonnyolc évben. A könyv szerző megjelenése nélkül jelent meg, állami postával jutott el az ország összes köztisztviselőjébe és aktív politikusához. Az írásból árad a legsúlyosabb ortodox fundamentalizmus, ugyanakkor egy sajátos, fraternalizáló ironia korszerűvé és befogadhatóvá teszi a nyelvezetet. A demokrácia- és elitkritikája pengeéles, a civilszervezet- és a nyugatellenes kitételek részben védhetők, még az átfogó eszmék (ideológia) nélkül hagyott társadalom miatti aggodalom sem vérlázító önmagában. A felvilágosodás, az individuális szabadságjogok és a piacgazdaság ócsárlása viszont elviszi a lázalom irányába, igaz, nem többé és nem kevésbé, mint a hazai jobboldal egyik fő ideológusát, Bogár Lászlót. Zsenya, mert magamban így neveztem el a *Projekt Roszszija* szerzőjét és Bogár szövegeit kényelmesen lehet párhuzamosan olvasgatni: a hazai változatban kicsivel erősebb az „organicista-szecceszionista” hevület, a rajongás a premodern naturalis gazdálkodás iránt és a fóbias irtózás a műanyagoktól és zsidóktól (utóbbi szó kimondását kerülve, persze). Az új orosz ideológia a szovjethatalmat keresztelné a „trónnal és az oltárral”, amivel visszalépne a felvilágosodás előtti korokba, az istennek tetsző ösvényre terelné az emberek tudatát. A lényeg ettől még, persze, nem változik: elindulni a civilizációs folyamattal szembe, megtalálni a pontot, ahol elvettük az utat, majd onnan újragombolni a társadalom dzsekijét. Gumiljov, Dugin és még legalább tucatnyian ontják az orosz társadalomra a tudatmódosító áfiumot, és ebből a tripből mintha nem lenne visz-

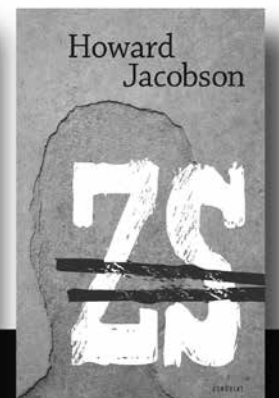
zatérés. Norbert Elias és Ahiezer egymás kezét fogva vernék a fejüket a falba.

Visszatérve a barbárokhoz: nem szükséges félünk a barbároktól, hogy azokká váljunk. Az igazi barbár nem az, akik jön valahonnan, és ránk ijeszt. Vámbéry állításából egy kis csavarral kihámozhatjuk a lényegét: elég csak egy pillantás kívülről, és máris meglátjuk a velünk, vagy bennünk élő barbárt. Tőle nem feltétlenül félünk, hiszen a hasadt társadalminkban ő a mi rosszabbik énünk, vele szemben határozzuk meg magunkat, de nélküle se idehaza, se Oroszországban nem lenne világos az identitásunk. Ő az, aki kilépne a humanizmus korában indult civilizációs folyamatból, egy boldog, új barbárság ígéretével. A civilizáció intézményi vívmányaiból azonban ő is részesülne, ezért itt mindenből kettő van: írószervezetből, művészeti akadémiából, színházi egyesületből, politikai irányzatból, sajtóból, történelemből, tüntető civilszervezetekből, gyógyászatból stb. És ezek nem érintkeznek egymással, amivel csak mélyítik a hasadékot, az egyre mélyülő hasadék viszont egyre több párhuzamos intézményt követel. A mechanizmus, amely a két oldalt integrálná, ahogy Ahiezer mondja, még az igény szintjén sem jelenik meg.

Van egy szó, a megbonthatatlan, mely a nyelvünkben csak egyetlen dologra volt alkalmazható: (fiatalabbak kedvéért) a szovjet-magyar barátságra. Ma azt gondolhatnánk, hogy ez a nyelvi abszurdum az orosz minta követésében, a gazdasági függés visszaállításával értelmeződik újra. Pedig nem: mi ketten együtt képezzük ezt a mintát, melyben egy apró és egy óriási hasadt társadalom egymásra talált, ahol a civilizációs, vagy akár modernizációs folyamatokból kimaradt tömegek barbárság iránti vágya bármikor mobilizálható az elképzelt múlt jövőbe vetített képével.

A GONDOLAT KIADÓ SZÉPIRODALMI ÚJDONSÁGAI

GONDOLAT

A kiadó könyvei
30%-os kedvezménnyel
az interneten is megrendelhetők.

www.gondolatkiado.hu

SZERZŐK, FORRÁSOK

ADCOCK, HANNAH = (1981) angol író, publicista, először az *Edinburgh Review*-ben megjelent cikkét a *Eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

BABARCZY ESZTER = (1966) kultúrtörténész, publicista, szépirod, a MOME Elméleti Intézetének tanára, 1988-tól publikál folyóiratokban, napilapokban, internetes portálokon, több internetes közösség alapítója. A *Kitakart Psyché* sorozat 6. kötetébe írott szövegének egy részletét hozzuk előközlésként

BEŇOVÁ, JANA = (1974) Európai irodalmi díjas szlovák író, költő, dramaturg, prózaíró, publicista, visegrádi irodalmi ösztöndíjas volt Budapesten

BÖHRINGER, HANNES = (1948) német művészetfilozófus, esztéta. Esszéjét a német *Lettre* nyomán közöljük.

DARVASI LÁSZLÓ = (1964) író, regényíró, novellista, tárcáíró, a legújabb novelláskötete kapcsán vele készült interjú és készülő regényének egy részletét közöljük

DICSEV, IVAJLO = (1955) bolgár társadalomtudós, teoretikus, politikai elemző, nemzetközi közíró, kultúratudományt tanít a szófiai egyetemen, a vele készült interjú a *Visegrad Insight* c. folyóirat nyomán közöljük

DOBRAKOVOVÁ, IVANA = (1982) Olaszországban élő Anasoft Litera díjas szlovák író, eddig egy regénye és két novelláskötete jelent meg, legújabb novelláskötetének egyik darabját közöljük

ÉBLI GÁBOR = (1970) művészeti író, esztéta, a Moholy Nagy Művészeti Egyetem tanára

FERIANCOVÁ, PETRA = (1977) szlovák képzőművész, a pozsonyi és a római szépművészeti akadémián tanult, jelenleg a pozsonyi művészeti akadémia intermédia és multimédia tanszakának doktorandusza. 2013-ban ő képviselte Csehországot és Szlovákiát az 55. velencei biennálén.

FORGÁCS ZSUZSA BRURIA = (1955) író, szerkesztő, irodalomszervező, a *Kitakart Psyché* című női antológiasorozat alapító szerkesztője, írása a sorozat készülő 5. kötetébe írt szöveg részlete

FUTÓ PÉTER = (1947) közgazdász matematikus, a Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetének tudományos munkatársa, Európai Unió tanácsadó, szakterülete a közpolitikák és a jogszabályok hatásvizsgálata, valamint a fejlesztéspolitikai projektek és programok értékelése

GÉCZI JÁNOS = (1954) író, költő és képzőművész, a pécsi és a veszprémi egyetem tanára, az *Iskolakultúra* c. folyóirat szerkesztője

ILJAŠENKO, MARIE = (1983) kijevi születésű, ukrán, cseh, lengyel családból származó költő, műfordító, 1992 óta Prágában él, csehül ír verset, prózát, esszét. Idén ősszel visegrádi irodalmi rezidens volt Budapesten

KALI KINGA = (1972) Marosvásárhelyi író, antropológus, diaszpóra-kutató

KÁLÓCZY KATALIN = (1954) művelődésszervező, szerkesztő. Szakterülete a külföldi magyar közösségek kulturális-tudományos tevékenységének támogatása

KEPEL, GILLES = (1955) francia szociológus, politológus, egyetemi tanár. A párizsi Institut d'études politiques munkatársa, a Közel-Kelet és Mediterránium tanszék vezetője, Jacques Rupnikkal folytatott nyilvános vitájuk szövegét a német *Lettre* nyomán közöljük

KEPPLÓVÁ, ZUSKA = (1982) Anasoft Litera-díjra jelölt szlovák író és társadalomkutató, dramaturgiát és forgatókönyvírást tanult Pozsonyban, gender-kutatást a CEU-n, Budapesten. Elsőkönyvesként vett részt a 2012-es könyvfesztiválon

KISS NOÉMI = (1974) író, irodalmár, esszéista, irodalomkritikus, legújabb, azerbajdzsáni útirajzát közöljük

KOMPANIKOVÁ, MONIKA = (1979) szlovák író, művészeti iskolát végzett, részt vett az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján, az ARTFORUM munkatársa, 2011-ben Anasoft Litera-díjat nyert regényéből közlünk részletet

KOVALYK, URŠULA = (1969) szlovák író, Kassán született, Pozsonyban él, szociális munkásnak tanult, hajléktalan színházat működtet, a *Műlovarnó* c. kisregényéből közlünk egy részletet

KRASZTEV PÉTER = (1965) antropológus, irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, Kelet-Európa kutató

KUCBELOVÁ, KATARÍNA = (1979) szlovák költő, irodalmár, irodalomszervező, az Anasoft Litera irodalmi díj programvezetője volt évekig, a Visegrad Poetesse projekt egyik résztvevője

KUKORELLY ENDRE = (1951) költő, író

LIPOVETSKY, GILLES = (1944) francia filozófus, szociológus, közíró, a grenoble-i egyetem tanára, Mario Vargas Llosával folytatott nyilvános vitájának szövegét a *Letras Libres* és a *Eurozine* nyomán közöljük

MÁRTON LÁSZLÓ = (1959) író, drámaíró, műfordító, esszéista, legújabb készülő regényének egy fejezetét közöljük

MÉLYI JÓZSEF = (1967) művészeti író

O'DOHERTY, ENDA = ír publicista, az *Irish Times* munkatársa és a *Dublin Review of Books* egyik szerkesztője, írását a *Eurozine* nyomán közöljük

PASSIA, RADOŠLAV = (1977) szlovák irodalmár, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, a *Romboid* c. irodalmi folyóirat főszerkesztője, a kortárs szlovák irodalomról Ivana Taranenkóval közösen írott monográfiájának egyik fejezetéből közlünk részleteket

POLGÁR ANIKÓ = (1975) költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszékének docense

PRZYBYLSKI, WOJCIECH = (1980) lengyel politológus, szerkesztő, a *Res Publica Nowa*, a *Visegrad Insight* és a *Eurozine* európai netmagazin főszerkesztője, Ivajlo Dicsevel készített interjút a *Visegrad Insight* nyomán közöljük

RADICS VIKTÓRIA = (1960) vajdasági születésű író, esszéista, irodalomkritikus, műfordító. A *Kitakart Psyché* sorozat 5. kötetébe írott szövegének egy részletét hozzuk előközlésként

ROY, OLIVER = (1949) francia orientalista, politológus, iszlámkutató, a firenzei Európa Egyetem tanára

ROZENBERGOVÁ, VANDA = (1971) szlovák író, újságírást tanult, könyvtárosként dolgozik, eddig két elbeszéléskötete és egy regénye jelent meg

RUPNIK, JACQUES = (1950) prágai születésű francia politológus, a CRNS kutatója, a Közép és Kelet-Európával foglalkozó *L'Autre Europe* c. folyóirat alapítója, Václav Havel tanácsadója volt. Gilles Kepellel folytatott beszélgetésének szövegét a német *Lettre* nyomán közöljük

SALMELA, ALEXANDRA = (1980) szlovák író, Finnországban él, finnül és szlovákul is publikál, első regényéből közlünk egy újabb részletet

ŠTEGER, ALEŠ = (1973) szlovén író, költő, szerkesztő, irodalomkritikus, a Beletrina kiadó egyik alapítója, legújabb regényéből közlünk egy részletet

SZÉCSI NOÉMI = (1976) EU-irodalmi díjas író, a *Visegrad Insight* c. angol nyelvű folyóirat számára írt cikkének magyar változatát közöljük

SZILASI LÁSZLÓ = (1964) író, irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem tanára, készülő kisregényének egy fejezetét közöljük

TAKÁTS JÓZSEF = (1962) irodalomtörténész, politikai eszmetörténész, kulturális várostervező, a Pécsi Tudományegyetem tanára

TARANENKOVÁ, IVANA = (1976) szlovák irodalomtörténész, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, a kortárs szlovák irodalomról Radoslav Passiával közösen írott monográfiájának egyik fejezetéből közlünk részleteket

TÓTH KRISZTINA = (1967) író, költő, műfordító

VARGAS LLOSA, MARIO = (1936) Nobel-díjas perui író, esszéista

VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS = (1959) publicista, író, filmrendező, politikai és kulturális kommentátor. A *Magyar Narancs* alapító főszerkesztője volt. Készülő prózakötetéből közlünk néhány részletet

VÁRADI JÚLIA = (1948) rádiós újságíró, riporter, műsorvezető. Darvasi Lászlóval a Klubrádió számára készített interjójának írott változatát közöljük

ŽUCHOVÁ, SVETLANA = (1976) szlovák író, pszichológiát tanult a bécsi, pszichiátriát a pozsonyi egyetemen. Prágában él az ottani Pszichiátriai Klinika kutatójaként, 2015 tavaszán visegrádi rezidens író volt Budapesten. Eddig négy kötete jelent meg, EU-irodalmi díjas könyvéből közlünk egy részletet

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

TARTALOM

DARVASI

Darvasi László: Ladik, komp, nemzeti gumimatrac (Váradai Júlia interjúja)	1
Darvasi László: Boszorkányok (regényrészlet)	4

BÚCSÚSZIMFÓNIA

Jacques Rupnik – Gilles Kepel: Robbanékony szomszédság (Karádi Éva ford.)	7
Enda O'Doherty: George Orwell, a romantikus angol (Orzóy Ágnes ford.)	11
Aleš Šteger: Legyünk jelen a nyugóhelyen (regényrészlet) (Rajslí Emese ford.)	16
Hannes Böhringer: Az elegancia hanyagsága (Tillmann J. A. ford.)	19
Forgács Zsuzsa Bruria: A piros kockás takaró (részlet)	23
Mario Vargas Llosa – Gilles Lipovetsky: Látványcivilizáció (Farkas Johanna ford.)	25
Radics Viktória: Zsarátnok (részlet)	29
Babarczy Eszter: A mérgezett nő (részlet)	31
Ébli Gábor: Iparból kultúra (lengyel múzeumokról)	33
Márton László: Öreg szolga mennybe megy (regényrészlet)	36
Takáts József: Elképzelt kiállítás a Közelmúlt-történeti Múzeumban	38
Szilasi László: Első félév – 1906 ősze (regényrészlet)	40
Vágvölgyi B. András: Gríd (részletek)	42
Kiss Noémi: Egy hét Azerbajdzsánban	46

SZLOVÁK LÁNYOK OTTHON ÉS A NAGYVILÁGBAN

Ivana Taranenková és Radoslav Passia: Feministák és expatok. A mai szlovák nőirodalomról (Pénzes Tímea ford.)	50
Uršula Kovalyk: A műlovarnő (Vályi Horváth Erika ford.)	53
Monika Kompaniková: Az ötödik hajó (Pénzes Tímea ford.)	56
Vanda Rozenbergová: Izlandiak (Pénzes Tímea ford.)	59
Alexandra Salmela: 27, avagy a halál teszi a művészt (Bába Laura ford.)	61
Svetlana Žuchová: Jelenetek M. életéből (Pénzes Tímea ford.)	63
Zuska Kepplová: Petra, Párizs (Dósa Annamária ford.)	65
Jana Beňová: A zenekar (Pénzes Tímea ford.)	67
Ivana Dobráková: Bambini e genitori (György Norbert ford.)	69

KOMMENTÁROK, VITÁK

Oliver Roy: A vallás és a kultúra nem ugyanaz (Karádi Éva ford.)	72
Ivajlo Dicsev: A tömeges migráció kulturális okairól és következményeiről (Wojciech Przybylski interjúja) (Karádi Éva ford.)	73
Hannah Adcock: Világjáró nyugati nők (Orzóy Ágnes ford.)	74
Kali Kinga: Tabu szerelem	76

TUDÓSÍTÁSOK

Futó Péter: Jogszabályok hatásvizsgálatának gyakorlata az Európai Unióval szomszédos országokban (Kálóczy Kata interjúja)	78
Szécsi Noémi: A világ mint nyelvlecke	81
Krasztev Péter: Rettegés a barbároktól	81

VERSEK

Géczi János (18), Kukorelly Endre (24), Polgár Anikó (58), Tóth Krisztina (3), Marie Iljašenko (Vörös István ford.) (32), Katarína Kuchelová (Polgár Anikó ford.) (51) versei

KÉPEK

Lattre arc+kép: Az első OFF biennáléről (3, 5, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 21, 23, 26, 27, 30, 31, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 48). Két világ határán – Mélyi József írása (48)
Petra Feriancová szlovák képzőművész munkáiból (50, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 70, 71)

A borítón: Szemreazonátor a Kelenföldi Erőműben – OFF Budapest Biennálé (kurátor: Peternák Miklós)

TÉLI LETTRE-NAPOK

Találkozások a Lettre szerzőivel

2015. december 10-én, csütörtökön
a budapesti Szlovák Intézetben
(Budapest, VIII. Rákóczi út 15.)

Jana Cvíková, Zuska Kepplová, Katarína Kuchelová,
Forgács Zsuzsa Bruria, Kiss Noémi, Radics Viktória

2016. január 28-án, csütörtökön 18 órakor
a FUGA Művészeti Központban
(Budapest, V. Petőfi Sándor u. 5.)

Darvasi László, Márton László, Krasztev Péter, Vágvölgyi B. András

2016. február 26-án, pénteken 17 órakor
az Írók Boltjában
(Budapest, VI. Andrassy út 45.)

Garaczi László, Kukorelly Endre, Németh Gábor

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a Jelenkor Kiadó Kft., az LS Kiadói Csoport tagja. 1066 Budapest, Nyugati tér 1. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipografika Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécssett. Egy szám ára 900 Ft. A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babilott, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 0685350230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscalinet.it. Web: www.letterainternationale.it

MADRIDBAN a LETTRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdam 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

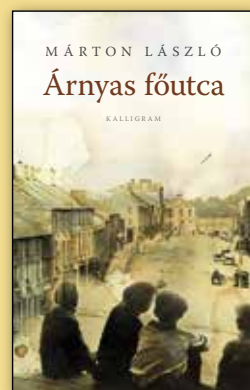
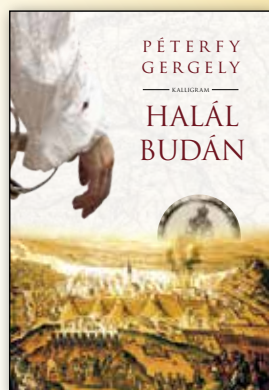
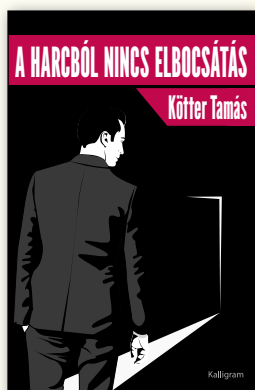
BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Aleea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.cceol.com/periodicals

SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Kosteški, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVladova@ Soros.org.mk

KOPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

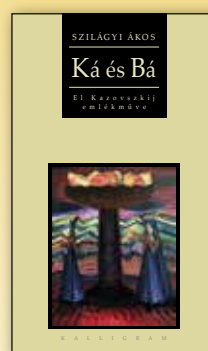
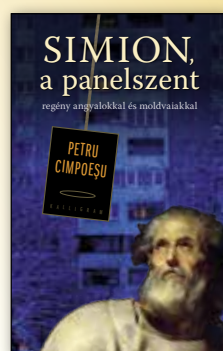
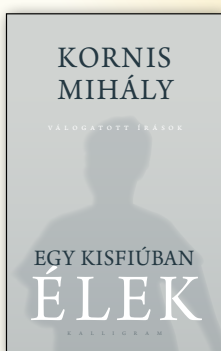
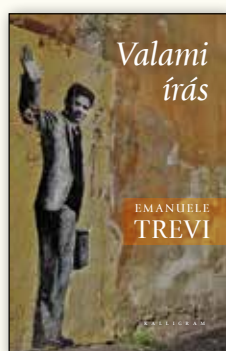
Számunk megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap és a Szlovák Könyvalapítvány, a LIC SLOLIA programja

WWW.KALLIGRAM.COM

PESTI
KALLIGRAM
TÚZOLTÓ UTCA 8.
FÉL EM. 2
1094 BUDAPEST
KALLIGRAM@
INTERWARE.HU
0036-1-216 68 75

A KALLIGRAM KIADÓ KÖNYVAJÁNLATA

jelenkor

www.facebook.com/JelenkorKiado

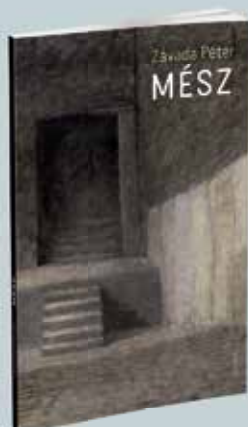
A JELENKOR KIADÓ ÚJ KÖTETEI

ZÁVADA PÉTER
MÉSZ

BÁNKI ÉVA
FORDÍTOTT
IDŐ

TÉREY JÁNOS
A LEGKISEBB
JÉGKORSZAK

FORGÁCS ANDRÁS
ÉLŐ KÖTET
NEM MARAD

Libri

Keresse a Libri Könyvesboltokban
és a Bookline webáruházban.

bookline

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Szépírók Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete ajánlásával

Ebben a kivételesen gazdag sorozatban minden európai országból és kultúrkörből egy kortárs regény jelenik meg.

A sorozat legjobb kötetei:

- Veronika ŠIKULOVÁ (Szlovákia): *Menettértil* (Mészáros Tünde fordításában, Závada Pál utószavával)
- Kjell WESTÖ (Finnország): *Ahol egykor jártunk* (Papoly Péter fordításában, Dalos György utószavával)
- Mircea CĂRTĂRESCU (Románia): *Káprázat. A test* (Kosztai Gabriella fordításában, Papp Sándor Zsigmond utószavával)

Kövessen könyveink sorsát a facebookon:

<https://www.facebook.com/pages/LHarmattan/113305642028164>

A sorozat kötetei utánvétellel is, kedvezményes áron kaphatók a kiadó üzleteiben.

L'Harmattan Könyvesbolt: 1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.

Párbeszéd Könyvesbolt: 1088 Budapest, Horánszky utca 20.

szepirodalom.harmattan.hu

L'Harmattan